

Vardarbībā cietušo aizsardzība kriminālprocesa ietvaros un ārpus kriminālprocesa – jaunās iniciatīvas

Statistika par no vardarbības cietušajiem

- Saskaņā ar ES Pamattiesību aģentūras jaunākā pētījuma „Vardarbība pret sievietēm. ES mēroga apsekojums”, kas tika publicēts 2014.gada 5.martā, datiem Latvijā fizisku un/ vai seksuālu vardarbību no esošā vai bijušā partnera savas dzīves laikā piedzīvoja 32% sieviešu. Savukārt no esošā vai bijušā partnera psiholoģiskās vardarbības savas dzīves laikā Latvijā cieta 60 % sieviešu. No vajāšanas savas dzīves laikā Latvijā cieta 14% sieviešu. Pētījums uzrāda arī, ka ir izplatīta pieaugušo vardarbība pret bērniem. Tā, Latvijā 34% meiteņu līdz 15 gadu vecumam cieta no pieaugušo vardarbības, tai skaitā, 30% cieta no fiziskas vardarbības un 7% cieta no seksuālas vardarbības.
- Jaunākās Eiropas Padomes Konvencijas par vardarbības pret sievieti un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu Paskaidrojošā ziņojuma 2. punktā norādīts: «..lai gan izmantotā metodoloģija ir atšķirīga, aptauju pārskats liecina par to, ka dažādās valstīs no vienas piektās daļas līdz vienai ceturtajai daļai sieviešu vismaz vienu reizi, būdamas pieaugušas, ir piedzīvojušas fizisku vardarbību un ka vairāk nekā viena desmitā daļa sieviešu ir piedzīvojusi seksuālu vardarbību ar spēka pielietošanu. Rādītāji par visiem vardarbības veidiem, tostarp par vajāšanu, sasniedz 45 %. Lielāko daļu šādu vardarbības aktu veic vīrieši to tiešajā sociālajā vidē, visbiežāk partneri vai bijušie partneri.”

ANO komiteju, Eiropas Padomes sniegtajos ieteikumos Latvijai izteikti pārmetumi par nepietiekamiem pasākumiem vardarbības ģimenē problēmas risināšanai

- Vienlaikus gan dažādu ANO komiteju, gan Eiropas Padomes sniegtajos ieteikumos Latvijai ir norādīts par nepietiekamiem pasākumiem vardarbības ģimenē problēmas risināšanai, kā arī sniegtas rekomendācijas situācijas uzlabošanai, tai skaitā: datu apkopošana par vardarbības ģimenē izplatību, atbilstošu normatīvo aktu pieņemšana, sabiedrības un speciālistu izglītošana.

Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse

- Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka valstij jābūt spējīgai reaģēt jau uz pamattiesību apdraudējumu, negaidot, kad kāds no sabiedrības locekļiem kļūs par cietušo noziedzīgā nodarījumā.
- Eiropas Cilvēktiesību tiesa 09.07.2009. spriedumā lietā *Opuz v. Turkey* atzina:
 - Vardarbībā vainīgās personas tiesības nedrīkst dominēt pār cietušā tiesībām uz dzīvību, fizisku un garīgu integritāti
 - kad valsts iestādēm esošā apdraudošā situācija ir zināma, tās nevar atsaukties uz cietušā attieksmi pret to un neveikt atbilstošus pasākumus, kas varētu novērst agresora radīto apdraudējumu personas fiziskajai integritātei.

Konvencija tika atvērta parakstīšanai tikai 2011.gada 11.maijā, bet uz šo brīdi to jau bija parakstījušas 34 valstis no 47 Eiropas Padomes valstīm, ratificējušas 11 valstis.

Konvencijas 29.panta 1.punkts: Konvencijas dalībvalstis pieņem normatīvos aktus un veic citus pasākumus, kas vajadzīgi, lai vardarbības upurus nodrošinātu ar atbilstošiem civiltiesiskās aizsardzības līdzekļiem pret vardarbības izdarītāju.

Kopš 2014.gada 31.marta Latvijā ir iespējama vardarbībā cietušo aizsardzība civilprocesuālā un policejiskā kārtībā.

Normatīvais regulējums citās valstīs

- Daudzu valstu (Francijas, Ungārijas, Bulgārijas, Igaunijas, Austrijas, Vācijas, Itālijas, Čehijas, Nīderlandes, Slovēnijas, Apvienotās Karalistes, Spānijas, Moldovas, ASV noteiktos štatos u.c.) normatīvajos aktos cietušajām personām ir paredzēta iespēja pēc savas iniciatīvas civilprocesa ietvaros vērsties tiesā un lūgt tiesu noteikt ierobežojumus vardarbīgajai personai – pienākumu vardarbīgajai personai atstāt un netuvoties kopīgam mājoklim, netuvoties cietušai personai un vietām, kas saistītas ar cietušo personu u.tml. (*restraining and protection orders*). Ja vardarbīgā persona pārkāpj šos aizliegumus, parasti tiek paredzēta kriminālatbildība.

Normatīvais regulējums Latvijā līdz 31.03.2014.

- Līdz stājās spēkā attiecīgā likumu pakotne Latvijā pieaugusi persona, kas cieta no fiziskas vardarbības, pārtraukt vardarbību varēja, tikai vēršoties policijā ar iesniegumu. Kriminālprocesa ietvaros procesa virzītājam ar savu lēmumu ir iespējams noteikt drošības līdzekļus – ierobežojumus aizdomās turētajam vai apsūdzētajam. Tāpat arī atsevišķos gadījumos var tikt noteikta personas speciālā aizsardzība. Tomēr nereti cietusī persona savas subjektīvās attieksmes dēļ pret vardarbīgo personu nevēlas, lai pret vardarbīgo personu tiktu uzsākts kriminālprocess. Nereti, ja arī kriminālprocess tiek uzsākts, cietusī persona atsauc savu iesniegumu. Jāņem vērā arī, ka cietušā vajāšana (*stalking*) (piemēram, vajāšana pret cietušā gribu, nepārtraukti zvanot, izsekojot) Latvijā pagaidām nav kriminalizēta.
- Arī līdz stājās spēkā attiecīgā likumu pakotne Latvijā Bāriņtiesu likumā bija jau ietverts mehānisms, kuru izmanto vardarbības gadījumos pret bērnu. Saskaņā ar Bāriņtiesu likuma bāriņtiesas loceklim gadījumos, kad atklājas vardarbība ģimenē, kas vērsta pret bērnu, ir tiesības vienpersoniski pieņemt lēmumu par bērna izņemšanu no ģimenes (aizgādības tiesību pār bērnu pārtraukšana vecākiem) un nogādāt bērnu drošos apstākļos. Līdz ar to Latvijas normatīvajos aktos jau pastāvēja ātrs un efektīvs mehānisms, lai izolētu bērnu no vardarbīgas ģimenes vides, tomēr bija nepieciešams stiprināt mehānismus, kas ļautu izolēt nevis bērnu no ģimenes vides, bet gan personu, kas bijusi vardarbīga pret bērnu.

Tieslietu ministrijas jaunā iniciatīva

- 2012.gada novembrī tieslietu ministrs iesniedza izskatīšanai Ministru kabinetā un Ministru kabineta komitejā likumprojektu paketi, kas paredz no vardarbības un vajāšanas cietušajām personām iespēju pēc savas iniciatīvas civilprocesa ietvaros vērsties tiesā, tai skaitā ar policijas starpniecību, un lūgt tiesu noteikt ierobežojumus vardarbīgajai personai.
- 2014.gada 31.martā likumprojektu pakotne (likumprojekts "Grozījumi Civilprocesa likumā"; likumprojekts "Grozījumi likumā "Par policiju"; likumprojekts "Grozījums Bērnu tiesību aizsardzības likumā"; likumprojekts "Grozījums Krimināllikumā"; likumprojekts "Grozījumi Bāriņtiesu likumā") stājās spēkā.

Vardarbība un civilprocess. Pamatprincipi.

- Vardarbības upura cilvēktiesību (uz dzīvību, brīvību, personas neaizskaramību, veselību) prioritāte pār vardarbīgās personas tiesībām uz īpašumu ir nostiprināta Eiropas Padomes dokumentos un ANO rekomendācijās.
- Izskatīt jautājumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pieļaujams jebkurā procesa stadijā, arī pirms prasības celšanas tiesā.
- Ja tiesa pieņēmusi lēmumu par vardarbības upura pagaidu aizsardzību pret vardarbību pirms prasības celšanas, vardarbības upurim nav pienākums celt prasību, bet tas var būt vardarbības upura interesēs, lai „saņemtu aizsardzības turpinājumu”.
- Civilprocesuālo aizsardzība paredzēta iespējami plaši, arī pret citām vardarbības formām, kas neizriet no attiecībām vienā mājsaimniecībā.
- Vardarbības upuriem ir atvieglota pierādījumu nasta, vienlaikus stiprinot atbildību par nepatiesas informācijas sniegšanu tiesai.

Vardarbība un civilprocess. Darbības joma.

- Lai arī sākotnējā iecere bija plašāka, šobrīd Civilprocesa likumā paredzēts, ka civilprocesuālā aizsardzība pret vardarbību būs piemērojama, ja pret personu būs vērsta jebkāda fiziska, seksuāla, psiholoģiska vai ekonomiska vardarbība, kas notiek starp bijušajiem vai esošajiem laulātajiem vai citām savstarpēji saistītām personām neatkarīgi no tā, vai aizskārējs dzīvo vai ir dzīvojis vienā mājsaimniecībā ar aizskarto personu. Arī gadījumos, ja pret personu būs vērsta vardarbīga kontrole.
- Tā kā civilprocesuālā aizsardzības pret vardarbību institūts vēl joprojām ir paredzēts līdzībās ar prasības nodrošināšanu, tad likums paredz, ka par atbildētāju un prasītāju vai iespējamo atbildētāju un iespējamo prasītāju attiecīgās nodaļas izpratnē būs uzskatāmi:
 - laulātie vai bijušie laulātie
 - personas, starp kurām pastāv bērnu un vecāku vai pastāv vai pastāvējušas aizbildnības vai citas ārpusģimenes aprūpes attiecības
 - personas, starp kurām pastāv radniecības vai svainības attiecības; personas, kas dzīvo vai dzīvojušas vienā mājsaimniecībā
 - personas, kurām ir vai gaidāms kopīgs bērns, neatkarīgi no tā, vai šīs personas kādreiz ir bijušas laulībā vai kādreiz dzīvojušas kopā
 - personas, starp kurām pastāv vai ir pastāvējušas tuvas personiskās vai seksuālas attiecības.

Vardarbība un civilprocess. Pierādīšanas problēma.

- Ja prasības nodrošināšanas gadījumā būtiska loma ir pierādījumiem, tad civilprocesuālās aizsardzības pret vardarbību gadījumā cietušajiem bieži vien nav pierādījumu – tas saistīts ar cietušā psiholoģiju.
- Tāpēc diskusiju rezultātā ar ekspertiem Saeimā tika iesniegti un pieņemti priekšlikumi, kas paredz vardarbības upuriem atvieglot pierādījumu nastu, vienlaikus stiprinot atbildību par nepatiesas informācijas sniegšanu tiesai (sākotnējā iecere gan bija stiprināt atbildību vispārēji horizontāli, tomēr tika nolemts stiprināt pagaidām tikai attiecībā uz vardarbību (šobrīd arī uz saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā)).

Pagaidu aizsardzības pret vardarbību līdzekļi ir:

- 1) pienākums atbildētājam atstāt mājokli, kurā pastāvīgi dzīvo prasītājs, un aizliegums atgriezties un uzturēties tajā;
- 2) aizliegums atbildētājam atrasties mājoklim, kurā pastāvīgi dzīvo prasītājs, tuvāk par tiesas lēmumā par pagaidu aizsardzības pret vardarbību minēto attālumu;
- 3) aizliegums atbildētājam uzturēties noteiktās vietās;
- 4) aizliegums atbildētājam satikties ar prasītāju un uzturēt ar to fizisku vai vizuālu saskari;
- 5) aizliegums atbildētājam jebkurā veidā sazināties ar prasītāju;
- 6) aizliegums atbildētājam, izmantojot citu personu starpniecību, organizēt satikšanos vai jebkāda veida sazināšanos ar prasītāju;
- 7) aizliegums atbildētājam izmantot prasītāja personas datus;
- 8) citi aizliegumi un pienākumi, kurus tiesa vai tiesnesis noteicis atbildētājam un kuru mērķis ir nodrošināt prasītāja pagaidu aizsardzību pret vardarbību.

- Apmierinot pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pirms prasības celšanas, tiesnesis nosaka termiņu prasības pieteikuma iesniegšanai tiesā, ne ilgāku par vienu gadu, bet, ja vardarbīgā persona «izlikta» no sava mājokļa – ne ilgāku par 30 dienām.
- Pagaidu aizsardzība pret vardarbību ir spēkā līdz dienai, kad spriedums pamatprasībā stājas likumīgā spēkā. Tomēr tiesa spriedumā var noteikt, ka pagaidu aizsardzība pret vardarbību turpina būt spēkā arī pēc sprieduma stāšanās likumīgā spēkā, bet ne ilgāk kā vēl vienu gadu, bet, ja vardarbīgā persona «izlikta» no sava mājokļa - ne ilgāk kā vēl 30 dienas.

- Ja pieteikums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību apmierināts pirms prasības celšanas un prasība tiesas noteiktajā termiņā netiek celta, ieinteresētā puse var prasīt nodrošināšanu atcelt.
- Pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību tiesnesis izlemj ne vēlāk kā nākamajā darbdienā pēc pieteikuma saņemšanas, ja kavēšanās varētu radīt neatgriezenisku prasītāja tiesību aizskārumu, iepriekš par to nepaziņojot lietas dalībniekiem.
- Ja risks nav tik augsts, tiesa pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību izlemj 20 dienu laikā pēc pieteikuma saņemšanas.
- Pieteikuma iesniedzēji – par pagaidu aizsardzību pret vardarbību – ir atbrīvoti no tiesas izdevumu samaksas valsts ienākumos.

Civilprocesuālā aizsardzība pret vardarbību un policija

- Civilprocesa likums paredz, ka atbildētājs par lēmumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, kas pieņemts, tam klāt neesot un «izliek» viņu no sava mājokļa, uzzina klātesot Valsts policijai.
- Kopumā tālākā tiesas nolēmumu paziņošana atbildētājam, ja tas «izlikts» no sava mājokļa, kas ir viņa deklarētā dzīvesvieta, ir problemātiska (paziņošanas uz deklarēto dzīvesvietu princips vairs neder). Tādēļ likumā ir iekļauts speciāls pants.

Civilprocesuālā aizsardzība pret vardarbību un policija

- Likums paredz, ka kontroli pār tiesas lēmumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pildīšanu veic policija (tikai Valsts policija).
- Šāds risinājums izvēlēts, ņemot vērā, ka pagaidu aizsardzības pret vardarbību līdzekļi tiek noteikti tad, ja ir pamats uzskatīt, ka pret personu ir vērsta jebkāda fiziska, seksuāla, psiholoģiska vai ekonomiska vardarbība, un līdz ar to ir nepieciešama tūlītēja nekavējoša personas aizsardzība, kā arī var būt nepieciešama spēka pielietošana, ko var nodrošināt tikai policijas struktūrvienības.
- Līdzīgi ir arī citās valstīs, kur arī ir paredzēta civiltiesiskā aizsardzība pret vardarbību.

Civilprocesuālā aizsardzība un kriminālatbildība

- Par ļaunprātīgu nolēmuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nepildīšanu paredzēts, ka iestāsies kriminālatbildība.
- Likums «Grozījumi Krimināllikumā»:

Papildināt likumu ar 168.¹ pantu šādā redakcijā:

„168.¹ pants. Nolēmuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nepildīšana

Par ļaunprātīgu nolēmuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nepildīšanu-

soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.”

Civilprocesuālā aizsardzība pret vardarbību un policija

- Līdz ar grozījumiem Civilprocesa likumā pieņemti arī grozījumi likumā “Par policiju”, kas paredz radīt arī jaunas tiesības Valsts policijai un Pašvaldību policijai izsaukuma uz māsaimniecību laikā. Proti, tiek paredzētas tiesības policijai izsaukuma laikā uz rakstveida pieteikuma pamata gadījumos, kad pastāv tūlītēji draudi, ka persona, kas atrodas mājoklī vai tā tuvumā, varētu nodarīt kaitējumu citas personas, kas pastāvīgi dzīvo šajā mājoklī, brīvībai vai veselībai, pieņemt lēmumu, kas uzliek par pienākumu personai, kas rada draudus, atstāt, neatgriezties un neuzturēties mājoklī vai neuzturēties mājokļa tuvumā (policijas lēmums par nošķiršanu) uz laiku līdz astoņām dienām no lēmuma pieņemšanas brīža.
- Ja aizsargājamā persona vēlēšies, lai pēc policijas lēmuma tiesa izskata arī jautājumu par pagaidu aizsardzības pret vardarbību, policija ne vēlāk kā nākamajā darbdiēnā savu lēmumu un saistītos dokumentus nosūtīs tiesai jautājuma par pagaidu aizsardzības pret vardarbību izskatīšanai.

Vardarbībā cietušo aizsardzība kriminālprocesa ietvaros – jaunās iniciatīvas

«Pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo»

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir skaidri pateikusi, ka:

1) dalībvalstu pienākums ir „sodīt un efektīvi apsūdzēt par jebkādu seksuālu darbību, kas izdarīta bez piekrišanas, arī tajos gadījumos, kad vardarbības upuris nav izrādījis fizisku pretestību;

2) ja pastāv nelokāma pieeja attiecībā uz apsūdzības izvirzīšanu par nodarījumiem pret dzimumneaizskaramību, tad pastāv risks, ka noteikti izvarošanas veidi paliks nesodīti un tādējādi tiks apdraudēta personas seksuālā neatkarība.

(ECT 2003. gada 4. decembra spriedums lietā M.C. pret Bulgāriju)

Likums «Grozījumi Krimināllikumā» (reģ.Nr.749/Lp11) - pieņemts Saeimā 3.lasījumā 15.05.2014., vēl nav izsludināts - paredz:

KL 159.pants. Izvarošana

(1) Par dzimumaktu, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli, vai par dzimumaktu pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo (izvarošana), —

soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no diviem līdz desmit gadiem un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem.

(2) Par izvarošanu, ja to izdarījusi personu grupa, vai par nepilngadīgā izvarošanu —

soda ar mūža ieslodzījumu vai ar brīvības atņemšanu uz laiku no pieciem līdz divdesmit gadiem un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem.

(3) Par izvarošanu, ja tā izraisījusi smagas sekas, vai par tādas personas, kura nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu, izvarošanu —

soda ar mūža ieslodzījumu vai ar brīvības atņemšanu uz laiku no desmit līdz divdesmit gadiem un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem.

- 2012.gada 16.novembrī stājās spēkā Eiropas Parlamenta un Padomes 2012.gada 25.oktobra direktīva 2012/29/ES, ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI (turpmāk – Cietušo direktīva)
- Cietušo direktīva Latvijā, tāpat kā citās ES dalībvalstīs, jāpārņem līdz 2015.gada 16.novembrim
- Šobrīd Tieslietu ministrijā notiek aktīvs darbs, lai Latvijas normatīvajos aktos pārņemtu Cietušo direktīvu.

Vardarbība un kriminālprocess

Cietušo direktīva

- Cietušo direktīvas mērķis ir uzlabot noziedzīgos nodarījumos cietušo aizsardzību, atbalstu un līdzdalību kriminālprocesā. Tās galvenais uzdevums ir nodrošināt, ka cietušie visā ES var paļauties uz vienotu minimālo garantiju līmeni, neatkarīgi no tā, kurā ES dalībvalstī ir noticis noziedzīgs nodarījums.
- Direktīva strukturāli sadalīta 6 tematiskās daļās: 1) vispārīgie noteikumi, 2) noteikumi par informāciju un atbalstu, 3) dalība kriminālprocesā, 4) cietušo aizsardzība un cietušo ar īpašām vajadzībām identificēšana, 5) citi noteikumi, 6) gala noteikumi.
- Galvenā ideja, kas caurvij visu Cietušo direktīvu ir, ka cietušā vajadzības jāvērtē ļoti individuāli. Katram gadījumam ir jāpieiet individuāli, jo katra situācija ietver virkni komponentu, no kuriem atkarīgas cietušā vajadzības, piemēram, cietušā personība, noziedzīga nodarījuma, no kura viņš cietis, raksturs, apstākļi, kādos tas noticis, u.tml.

- Īpašs izaicinājums Latvijai ir ieviest Cietušo direktīvas sadaļas, kas paredz:
 - 1) cietušo tiesības uz atbalstu;
 - 2) cietušo ar īpašām vajadzībām identificēšanu.

- Cietušo direktīva paredz, ka dalībvalstis nodrošina, lai cietušie saņemtu savlaicīgu un individuālu novērtējumu, lai identificētu īpašās vajadzības pēc aizsardzības, kā arī pēc īpašiem pasākumiem.
- Īpašie pasākumi ietver: 1) nopratināšanas notiek īpaši tam paredzētās telpās; 2) iztaujāšanu (nopratināšanu) veic speciāli apmācīti profesionāļi vai arī iztaujāšana tiek veikta ar šo profesionāļu palīdzību; 3) visas iztaujāšanas veic viena un tā pati persona, ja vien tas nav pretrunā ar procesa vajadzībām; 4) no seksuālās vardarbības, vardarbības dzimuma dēļ, un vardarbībā tuvās attiecībās cietušo personu iztaujāšanas vienmēr, ja cietušais to vēlas un ar noteikumu, ka tas neskar kriminālprocesa norisi, veic tā paša dzimuma persona, ja vien iztaujāšanu neveic prokurors vai tiesnesis. Attiecībā uz iztiesāšanu īpaši aizsargājamiem cietušajiem jābūt iespējai nesatikt pāri darītāju aci pret aci, iespējai tikt uzklusītam tiesas zālē ar komunikāciju tehnoloģiju palīdzību, kā arī iespējai, ka lietu skata slēgtā tiesas sēdē.

■ Attiecībā uz atbalsta sistēmu cietušajiem, Cietušo direktīva paredz samērā elastīgas un vispārīgas prasības. Tai pat laikā ir skaidrs, ka arī Latvijā viena cietušo atbalsta dienesta izveide būtu ļoti vēlama (ES nebūt ne visās valstīs pastāv vienots cietušo atbalsta dienests - nereti atbalsta sistēma ir sadrumstalota, pārsvarā vadoties no tā, kādā noziedzīgā nodarījumā persona ir cietusi). Jāatzīst, ka tikmēr, kamēr cietušais var saņemt sev nepieciešamo atbalstu, nav būtiski, kādā strukturālā sistēmā tas notiek - nereti izpratne un morāls atbalsts ir vērtīgāks par jebkādu finansiālu palīdzību.

Paldies par uzmanību!